

БАРЫС ЛАПАЎ*

Гэтаму мовазнаўцу лёс падарыў няпоўныя 42 гады жыцця, але і за такі кароткі час ён здолеў пакінуць у гісторыі айчынай лінгвістыкі ўласны прыкметны след...

Нарадзіўся Барыс Сцяпанавіч Лапаў у Мінску 28 верасня 1925 г. у рабочай сям'і. Бацька Сцяпан Адамавіч Лапаў па прафесіі быў ганчаром, але даволі рана памёр (1931 г.) У выніку шасцігадовы Барыс і яго гадавалы брат Эдуард (1930 г. н.) засталіся з маці Юсцінай Мікалаеўнай. Да Вялікай Айчыннай вайны яна працавала рабочай на заводзе «Чырвоны хімік», дзе ва ўмовах шкоднай вытворчасці падарвала сваё здароўе, стала інвалідам 2-й групы па працы, перайшла ў арцель для інвалідаў «Рот фронт», пасля вайны працавала тэхнічай у музычнай школе, а пазней у мінскай сярэдняй школе № 42.

Па заканчэнні сямі класаў сярэдняй школы № 2 паступіў на першы курс школьнага аддзялення Мінскага педвучылішча імя Н. Крупскай (1940 г.), якое скончыў з адзнакай толькі пасля вайны (1946 г.). У час фашысцкай акупацыі Мінска, каб сям'я магла выжыць фізічна, з канца 1942 г. вымушаны быў пайсці працаваць грузчыкам – вытрузаць дровы і торф. Пасля вызвалення Мінска ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў па стане здароўя яго не ўзялі на фронт і ён працягнуў вучобу ў педагагічным вучылішчы.

Восенню 1946 г. як выдатнік вучобы без экзаменаў быў залічаны на філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Яшчэ ў педвучылішчы з-за складанага матэрыяльнага становішча сям'і пачаў спалучаць вучобу з працай, спачатку загадчыкам бібліятэкі педвучылішча (1946–1947 гг.), а затым працаваў у газеце «Калгасная праўда» (1950–1953 гг.), дзе прайшоў шлях ад старшага карэктара да загадчыка карэктарскай і літаратурнай групы.

* Першы варыянт нарыса апублікаваны ў суаўтарстве з Н. Цяслюк у часопісе «Роднае слова» (№ 9, 2015 г.).

турнага супрацоўніка аддзела крытыкі, бібліяграфіі і аглядаў друку [1, арк. 5, 5 адв.].

Па заканчэнні з адзнакай БДУ (1951 г.) адразу ж паступіў у вочную аспірантуру Інстытута мовазнаўства АН БССР. Аб'ектам сваіх навуковых даследаванняў малады вучоны абраў сінтаксіс старабеларускай мовы, а менавіта парадак слоў у беларускай мове (на матэрыяле помнікаў XV–XVII стст.). Яго навуковым кіраўніком стаў вядомы савецкі вучоны прафесар В. Баркоўскі. Між іншым, кандыдацкі экзамен па спецыяльнасці Барыс Лапаў здаў на «выдатна» ў Акадэміі навук СССР камісіі, у склад якой уваходзілі аўтарытэтныя савецкія мовазнаўцы Барыс Сярэбранікаў, Віктар Баркоўскі і Абрам Шапіра. За тэрмін навучання ў аспірантуры напісанне кандыдацкай дысертацыі фактычна было завершана, што стала падставай для залічэння Барыса Лапава адразу на пасаду в. а. вучонага сакратара акадэмічнага інстытута (1954–1955 гг.).

Відаць, адміністрацыйная дзейнасць не надта задавальняла маладога навукоўца. Пасля паспяховай абароны дасерацыі, якая адбылася 26 сакавіка 1955 г. [8], дзе апанентамі выступілі М. Гурскі, М. Булахаў і А. Жураўскі, ён перайшоў на пасаду старшага навуковага супрацоўніка сектара сучаснай беларускай мовы і культуры мовы (лістапад 1955 г.) і адразу ж актыўна ўключыўся ў напружаную акадэмічную навукова-даследчую працу. Яшчэ студэнтам і аспірантам Барыс Лапаў удзельнічаў у збіранні матэрыялаў для складання «Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы» (асабіста абследаваў 6 населеных пунктаў). Як навуковы супрацоўнік Інстытута быў уключаны ў склад аўтарскіх калектываў па напісанні такіх важных, вельмі неабходных і адметных у пасляваенны перыяд вучэбных дапаможнікаў для студэнтаў ВНУ, як «Нарысы па гісторыі беларускай мовы» (1957 г.; раздзелы «Месца членаў простага сказа ў старажытнай беларускай мове», «Канструкцыі з простаай і ўскоснай мовай») [9, с. 367–379, 417–427], «Курс сучаснай беларускай мовы. Сінтаксіс» (1959 г.; раздзелы «Парадак слоў у простых двухсастаўных сказах», «Складаназалежныя сказы з даданымі азначальнымі, дапаўняльнымі, дзейнікавымі, выказнікавымі», «Простая, ускосная,

няўласна-простая мова») [6, с. 161–182, 231–255, 344–372], «Зборнік практыкаванняў па сучаснай беларускай мове» (яго аўтарская частка складае амаль 16 друкаваных аркушаў) [4] і інш.

Адначасова Барыс Лапаў друкуе грунтоўныя артыкулы ў акадэмічным навуковым зборніку «Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР», шэраг матэрыялаў у часопісах і газетах («Народная асвета», «Літаратура і мастацтва», «Калгасная праўда» і інш.) па пытаннях культуры беларускай мовы, рэцэнзіі на розныя навуковыя, вучэбныя і літаратурна-мастацкія выданні.

Барыс Лапаў актыўна ўдзельнічаў у стварэнні першай акадэмічнай нарматыўнай граматыкі беларускай мовы, для якой ім напісаны раздзелы «Займеннік», «Лічэбнік», «Катэгорыі асобы, трывання, часу, ладу дзеясловаў», «Дзеепрыметнік», «Дзеепрыслоўе» [2, с. 254–300, 327–348, 351–389], а таксама «Словазлучэнні з лічэбнікам у ролі галоўнага слова», «Словазлучэнні з займеннікам у ролі галоўнага слова», «Віды простых сказаў. Парадак слоў у простых двухсастаўных сказах», «Прамая, ускосная, няўласна-прамая мова» [3, с. 159–161, 426–483, 722–749] і «Інструкцыі па збіранні матэрыялаў для складання абласных слоўнікаў беларускай мовы» [5] і інш.

З верасня 1964 г. Барыс Лапаў быў абраны па конкурсе на пасаду дацэнта кафедры беларускай мовы Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. Горкага. Тут ён чытаў курс «Сучасная беларуская літаратурная мова», кіраваў навуковым студэнцкім гуртком «Праблемы стылістыкі беларускай мовы», быў членам савета клуба «Жывое слова», удзельнічаў у разнастайных грамадскіх мерапрыемствах, адным з першых у пасляваеннай беларусістыцы актыўна распрацоўваў пытанні стылістыкі, культуры мовы і ўзаемадзеяння беларускай мовы з іншымі славянскімі мовамі, рэгулярна прапагандаваў дасягненні беларускага мовазнаўства і мастацкіх твораў айчынных пісьменнікаў у перыядычным друку. Як адзначаецца ў характарыстыцы за подпісам тагачаснага рэктара інстытута І. Лакіна, «ён адзін з лепшых куратараў філалагічнага і літаратурна-музычнага факультэтаў» [1, арк. 25–26]. За добрасумленную працу Барыс Лапаў неаднаразова заахвочваўся кіраўніцтвам педагагічнага інстытута.

Многа яшчэ каштоўных прац мог стварыць Барыс Лапаў, аднак заўчасная смерць (13 жніўня 1967 г.), на жаль, спыніла ў самым росквіце плённую творчую працу выдатнага вучонага і педагога. Так склалася, што яго апошні матэрыял быў надрукаваны менавіта ў газеце «Літаратура і мастацтва» 25 жніўня 1967 г. – амаль праз два тыдні пасля таго, як аўтара публікацыі не стала. Гэта была рэцэнзія на першы том «Беларускай антрапаніміі» (1966 г.) Мікалая Бірылы пад назвай «Даследуецца імя чалавечае» [7].

У якасці творчай спадчыны нам засталіся ледзь не тры дзясяткі навуковых мовазнаўчых публікацый, прысвечаных надзённым пытанням гісторыі і сучаснага стану беларускай літаратурнай мовы, народных гаворак, стылістыкі і культуры беларускага маўлення, а таксама больш за дзясятка літаратуразнаўчых артыкулаў. Яны пакінулі свой след у беларусістыцы і да гэтага часу запатрабаваны навукова-педагагічнай грамадскасцю краіны. А імя Барыса Лапава назаводзіць застанеца адметным радком у гісторыі айчыннай філалогіі.

Літаратура

1. Архіў Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. – Ф. 746. – Воп. 1 лс. – Спр. 813.
2. Граматыка беларускай мовы : у 2 т. / Акадэмія навук БССР, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа ; рэд.: К. К. Атраховіч [і інш.]. – Мінск : АН БССР, 1962–1966. – Т. 1 : Марфалогія. – 1962. – 540 с.
3. Граматыка беларускай мовы: у 2 т. / Акадэмія навук БССР, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа ; рэд.: К. К. Атраховіч [і інш.]. – Мінск : АН БССР, 1962–1966. – Т. 2 : Сінтаксіс. – 1966. – 756 с.
4. Зборнік практыкаванняў па сучаснай беларускай літаратурнай мове / М. В. Бірыла [і інш.]. – Мінск : Вучэбна-педагагічнае выдавецтва Міністэрства асветы БССР, 1959. – 251 с.
5. Інструкцыя па збіранню матэрыялаў для складання абласных слоўнікаў беларускай мовы. Вып. III. / Акадэмія навук Беларускай ССР, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа ; рэд.: Б. С. Лапаў, З. Ф. Краўчанка, Л. М. Шакун. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966. – 171 с.
6. Курс сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Сінтаксіс / М. Г. Булахаў [і інш.] ; рэдкал.: К. К. Атраховіч (Крапіва) [і інш.]. – Мінск : Дзяржаўнае вучэбна-педагагічнае выд-ва Міністэрства асветы БССР, 1959. – 378 с.
7. Лапаў, Б. Даследуецца імя чалавечае / Б. Лапаў // Літаратура і мастацтва. – 1967. – 25 жніўня. – Рэц. на кн.: Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966. – 326 с.
8. Лапов, Б. С. Порядок слов в белорусском языке на материале памятников XV–XVII вв. (место подлежащего и сказуемого в простом предложении) : автореф дис. ... канд. филолог. наук / Б. С. Лапов ; Академия наук Белорусской ССР, Институт языкознания. – Мінск, 1955. – 18 с.

9. Нарысы па гісторыі беларускай мовы : дапаможнік для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў / А. Я. Бірала [і інш.] ; рэдкал.: П. Ф. Глебка [і інш.]. – Мінск : Дзяржаўнае вучэбна-педагагічнае выдавецтва Міністэрства асветы БССР, 1957. – 450 с.

І В А Н М А Ц В Е Е Н К А

Інфармацыю пра гэтага чалавека давялося збіраць літаральна па крупінках. Лёс быў не надта літасцівы да памяці пра Івана Кузьміча Мацвеенку. Яго імя амаль не згадваецца ў падручніках па мовазнаўстве і спецыялізаваных даведніках, а яго дысертацыя па беларускай мове захоўваецца ў фондзе ананімна, без пазнак у каталогах.

Нарадзіўся Іван Мацвеенка 3 ліпеня 1900 г. у мястэчку Новы Быхаў Быхаўскага раёна. Праўда, гэтая дата хутчэй за ўсё ўмоўная – сам Іван Кузьміч у розны час у дакументах указваў то 1900 г., то 1899 г. У большасці аўтабіяграфій дзень і месяц нараджэння ён увогуле не падаваў. А ў выданні «Памяць: гісторыка-дакументальная хроніка Быхаўскага раёна» годам нараджэння вучонага памылкова называецца 1895 г. [23, с. 113]

Новы Быхаў на пачатку ХХ ст. быў цэнтрам воласці. У мястэчку налічвалася каля 340 дамоў, колькасць жыхароў перасягала 2 тысячы чалавек, прагавалі 23 крамы, была царква, дзве сінагогі і двухкласная царкоўна-прыходская школа [6, с. 281]. Бацька будучага вучонага ўсё сваё жыццё пражыў у гэтым мястэчку, займаўся сельскай гаспадаркай, настаўнічаў. Падобна, што ён добра разумеў важнасць адукацыі, бо незадоўга да сваёй смерці ў 1911 г. настойваў, каб сын паступіў у Магілёўскае духоўнае вучылішча. Сям'я мела дастаткова вялікі зямельны надзел, але ён не мог пракарміць шасцёра чалавек з восені да восені. Духоўнае вучылішча было ці не адзінай магчымасцю атрымаць адукацыю людзям з малым даходам, паколькі ў гэтай установе навучанне было бясплатнае.

Пасля смерці бацькі грошай у сям'і зусім не стала. Іван Мацвеенка не мог працягваць вучобу, а набытая ім духоўная адукацыя «давала толькі права быць царкоўным дзячком» [22, арк. 10]. Год ён адпрацаваў у Новым Быхаве чорнарабочым. Спачатку на лесапільні, адкуль быў звольнены за тое, што па не-